

Kako čitati djelo L. Wittgensteina *O izvjesnosti*?

Kritički osvrt na zbornik »Readings of Wittgenstein's *On Certainty*« D. Moyal–Sharrock i W. H. Brennera pod vidikom pojma sigurnosti u izvornom tekstu

Josipa Điri*, Kristijan Krkač**

Sažetak

Jedini do sada objavljeni zbornik o Wittgensteinovom djelu *O izvjesnosti* može se podijeliti u četiri čitanja (okvirno, epistemičko, transcendentno i terapeutsko). Ta su četiri čitanja prikazana u prvome dijelu članka. U drugome dijelu prikazani su rezultati istraživanja u kojima se nalazi ono što u navedenim čitanjima nije prikazano ili je prikazano vrlo šturo, a relevantno je za shvaćanje cjelokupnoga djela, štoviše, moguće je da je to glavna tema spisa. To se istraživanje temelji na brojanju učestalosti pojmova, prijevoda s njemačkoga na druge jezike, uporabi ključnih pojmova u primjerima, definiranju pojma i njegovome grupiranju u tri različite skupine koje su utemeljene na samome Wittgensteinovu tekstu, potkrijepljene svim relevantnim paragrafima u kojima se spominje ono što se pokazalo kao najčešće rabljen i glavni pojam — pojam sigurnosti.

Ključne riječi: Wittgenstein, sigurnost, *O izvjesnosti*, čitanja, propozicije, epistemologija, Moyal–Sharrock, Brenner

Uvod

Tema ovoga članka u prvome je redu *sigurnost*, a tek drugotno srodni pojmovi znanja, vjerovanja, pouzdanosti. Sigurnost se u ovome smislu dijeli na njemački izraz *Gewißheit* koja se u običnom govoru rabi kao izraz dobro opravdanog uvjerenja, odnosno subjektivne, npr. »moralne« sigurnosti. Njemački termin *Sicherheit* usmjeruje se na psihičko stanje koje je slobodno od bilo kakvih rizika (npr. prelaziti preko mosta bez straha od pada u ponor). Pojam *Sicherheit* redovito

* Josipa Điri, studentica filozofije na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu — Hrvatski studiji, Jordanovac 110, 10000, Zagreb. E-pošta: josipadiri@yahoo.com.

** Prof. dr. sc. Kristijan Krkač, Zagrebačka škola ekonomije i managementa, Jordanovac 110, 10000 Zagreb. E-pošta: kristian.krkač@gmail.com.

pretpostavlja *Gewißheit*.¹ Uže govoreći, tema je na prvi pogled *atipičan* pojam *sigurnosti* u Wittgensteinovu djelu *O izvjesnosti* (dalje skraćeno kao OI).² Pod vidikom barem djelomičnog Wittgensteinova motiva za pisanje OI, a to je odgovor G. E. Mooreu s obzirom na njegovu analizu znanja iz članaka *O obrani zdravoga razuma* i *Dokaz izvanjskoga svijeta* te u svjetlu činjenice da umjesto znanja Wittgenstein ističe sigurnost kao središnji filozofski pojam može se reći i da u stvari tim djelom odgovara na tradicionalno pitanje o znanju, tj. »Što možemo znati?«, ali ovdje u specifičnoj preformulaciji koja glasi: »U što smo sigurni?«. ³ Drugim riječima, što je sigurnost za Wittgensteina u njegovu spisu *O izvjesnosti* u svjetlu »teorija« o sigurnosti koje nude suvremeni interpretatori toga spisa i u svjetlu samoga izvornog teksta?

Navedeno Wittgensteinovo djelo važno je u cjelini njegove filozofije jer prema nekim tumačima uz prvoga (TLP), drugoga (verifikacionističko razdoblje) i trećega (FI) Wittgensteina predstavlja tzv. četvrtoga Wittgensteina (OI),⁴ a važno je i u kontekstu suvremene epistemologije.⁵

Prvo će biti prikazana četiri različita čitanja iz zbornika *Reading of Wittgenstein's On Certainty* Danièle Moyal-Sharrock i Williama H. Brennera, tj.

- Okvirno čitanje (eng. *Framework Reading*),
- Transcendentalno čitanje (eng. *Transcendental Reading*),
- Epistemičko čitanje (eng. *Epistemic Reading*) i
- Terapeutsko čitanje (eng. *Therapeutic Reading*).⁶

Što se tiče navedenoga zbornika, on je za sada prvi zbornik radova o tome Wittgensteinovu spisu iako je prije objavljeno nekoliko desetaka članaka, obranjeno nekoliko disertacija i objavljeno nekoliko knjiga.⁷ No, Wittgenstein je po

1 Za pojašnjenje prijevoda i uporabe ovih pojmova u hrvatskom i njemačkom jeziku i napose o značenju istih za L. Wittgensteina zahvaljujem prof. dr. sc. I. Macanu. Tekst posvećujemo P. Š. (J. Đ.) i S. N. (K. K.).

2 Vidi Ludwig Wittgenstein *O izvjesnosti*, Zagreb, 2007. U tekstu se koriste sljedeće kratice Wittgensteinovih spisa: OI = *O izvjesnosti* / OC = *On Certainty*, TLP = *Tractatus Logico-Philosophicus*, RWOC = *Reading of Wittgenstein's On Certainty*, FI = *Filozofska istraživanja*.

3 Usp. George Edward Moore, *A Defence of Common Sense i Proof of an External World*, u: Thomas Baldwin (ur.), *Selected Writings*, London, str. 106–134, 147–171.

4 Usp. Avrum Stroll, *Moore and Wittgenstein on Certainty*, Oxford, 1994; isti, *Wittgenstein*, Oxford, 2002., Anthony Kenny, *Wittgenstein*, Revised Edition, Oxford, 2006. Stroll zastupa stav o četvrtom Wittgensteinu, tj. onom iz OI, jer se u OI prema njegovom mišljenju iznose nove spoznaje, dok Kenny pomalo ironično spominje postojanje ne samo dva ili tri, nego čak i četiri Wittgensteina.

5 Najbolji pokazatelj relevantnosti OI za epistemologiju jest postojanje natuknica o Wittgensteinu u priručnicima iz epistemologije. Usp. David Pears, *Wittgenstein*, u: Jonathan Dancy — Ernst Sosa — Matthias Steup (ur.), *A Companion to Epistemology*, Oxford, 2010., str. 783–787.

6 Danièle Moyal-Sharrock — William H. Brenner (ur.), *Reading of Wittgenstein's On Certainty*, New York, 2005.

7 Za manje–više cjelovite popise dosadašnjih analiza, tj. članaka, knjiga i disertacija Wittgensteinovog spisa OI vidi Kristijan Krkač *Wittgensteinov pragmatizam*, Zagreb, 2003., Danièle Moyal-Sharrock — William H. Brenner, *Reading of Wittgenstein's On Certainty*, New York, 2005. i Kristijan Krkač *A Custodian of Grammar. Essays on Wittgenstein's Philosophical Morphology*, New York, 2012.

pitanju toga što su sigurnost i izvjesnost sve samo ne jasan. Stručnjaci za Wittgensteina nastojali su ga učiniti jasnim, ali niti oni nisu postigli konsenzus. Štoviše, izgleda kao da se razilaze do granice međusobnoga proturječja, što nije ni čudno, jer ponekad izgleda da je i sam Wittgenstein proturječan sam sebi.⁸ Cilj je pokušati odgovoriti na pitanje što je za Wittgensteina izvjesnost.

Metoda istraživanja nametnula se samom temom. Naime, prvo će biti prikazana različita čitanja spisa OI, na koja se mjesta iz spisa OI autori članaka u navedenom zborniku najčešće pozivaju i koja su im međusobna proturječja koja su očita unutar svakoga čitanja i među čitanjima. Zatim će pod vidikom sigurnosti biti prikazan sam spis OI i sažetak tog prikaza bit će uspoređen sa četirima čitanjima. Ono čitanje koje najpotpunije obuhvaća same izvorne tekstove ujedno je i najprihvatljivije, a takvim se čini ono J. Schulte.⁹ Hipoteza je članka da do razilaženja među navedenim čitanjima barem dijelom dolazi zbog toga što autori uzimaju u obzir samo neke odjeljke i čitaju ih vrlo isključivo.

1. Prikaz četiriju čitanja iz zbornika D. Moyal–Sharrock i W. H. Brennera, te ostale literature relevantne za daljnje čitanje članka pod vidikom pojma sigurnosti¹⁰

Sažetak svakoga od navedenih čitanja zbog navedene metode i cilja istraživanja bit će prikazan na način da se istaknu mjesta iz OI koje pojedini autori u člancima svakog od četiriju čitanja ističu kao središnje. To je presudno jer na tim paragrafima iz OI oni temelje svoja tumačenja koja se međusobno podosta razilaze, a

8 Naime, proturječje je moguće razumjeti samo unutar konteksta različitih teorija opravdanja za istinita vjerovanja. Ako je polazna točka Platon–Ayer–Chisholm trodijelno mjerilo znanja, tj. znanje kao *istinito opravdano vjerovanje*, onda se postavlja niz pitanja. Prvo, je li to uopće dostatno mjerilo što je prigovorio E. L. Gettier, argumentirajući u prilog tome da nije. To dovodi do dvije strategije. Prva, kritika Gettieria i obrana klasičnog mjerila. Ponekad se čak i radilo o redukciji, tj. o tome da to uopće nisu nužni uvjeti znanja, kao primjerice u uzročnim, informacijskim (npr. F. Dretske) i načelno naturalističkim mjerilima (W. V. O. Quine) znanja je priznavanje da se radi o nužnim uvjetima znanja, ali ne i o dostatnim, te se posljedično krenulo u potragu za četvrtim uvjetom. Tako su se razvile razne »teorije opravdanja.« Neke među njima su dijametralno suprotne kao primjerice fundacionalizam i koherentizam. Wittgenstein po tom pitanju čini se zastupa obje teorije govoreći ponekad o »temeljima«, a ponekad o »sustavu«. Ovdje bi bilo zanimljivo u smislu daljnjeg istraživanja izdvojiti baš te paragrafe i pokušati pronaći tekstualnu i interpretativnu svezu i zatim formulirati stav koji bi zatim bilo zanimljivo postaviti u odnos prema spomenutim teorijama, ali i prema tzv. »fund–herentizmu« kao pokušaju konzistentnog spajanja te dvije teorije opravdanja. Nadalje, Wittgenstein zastupa ponekad apstraktnu teoriju opravdanja, a ponekad pragmatističku, štoviše, ponekad čini se pojašnjava opravdanje propozicijskog znanja ili znanja–da, a ponekad praktičnog znanja ili znanja–kako. Vidi Kristijan Krkač, Josip Lukin, Damir Mladić, *Know–how 1: Wittgenstein and practical certainty* — u: Moyal–Sharrock D., Munz V. A., Coliva A. (ur.), *Mind, Language, and Action, Papers of 36th International Ludwig Wittgenstein Symposium, Austrian Ludwig Wittgenstein Society, Kirchberg am Wechsel, 2013.*, str. 222–224. U svakom slučaju ta stvarna ili prividna proturječja trebalo bi daljnje istražiti, ali to ovdje izlazi iz okvira zadane teme.

9 Vidi J. Schulte, *Within a System*, u: D. Moyal–Sharrock — W. H. Brenner (ur.), nav. dj., str. 59–76.

10 Navedeni se sažeci ponajviše temelje na samom sažetku s početka navedenog zbornika.

važno je i stoga što rijetko koji od njih uzima u obzir sva relevantna mjesta spisa OI što će biti pokazano u drugome dijelu članka.

1.1. Okvirno čitanje

Okvirno čitanje prvo je čitanje u zborniku *Reading of Wittgenstein's On Certainty*, a sastoji se od sljedećih članaka u kojima se autori pri svome tumačenju Wittgensteina pozivaju na sljedeće paragrafe samog spisa OI¹¹; Avrum Stroll: *Why On Certainty Matters*¹²; Michael Williams: *Why Wittgenstein Isn't a Foundationalist*¹³; Joachim Schulte: *Within a System*¹⁴; Danièle Moyal-Sharrock: *Unravelling Certainty*¹⁵.

U Okvirnome čitanju ističu se dijelovi u kojima se izlaže ili kritički proučava fundacionalistički i gramatički pogled na OI. Iznosi se važnost razlike između sigurnosti i znanja, te važnost pozadine do koje se ne može doći epistemičkim postavkama (Stroll). Zatim, iznosi se nepreklapanje Wittgensteinovih napomena sa četirima obilježjima tradicionalnoga koncepta epistemičkih temelja (univerzalnosti, specifičnosti, autonomije i racionalne adekvacije) zbog čega je krivo obilježen kao fundacionalist (Williams). Nadalje, iznosi se i rješavanje nekompatibilnosti Wittgensteinove uporabe i fundacionalističkih i koherentističkih slika u svojem oertavanju ljudskoga sustava vjerovanja (Schulte, Moyal-Sharrock). Na koncu se iznosi i razlika između objektivne sigurnosti i objektivnih sigurnosti, njezina fenomenološka pojava (kako je biti siguran) i kategorička pojava (u kojoj se želi utvrditi logički status objektivne sigurnosti, vidljive primjene te sigurnosti u besprijekornom znanju—kako, kao i formuliranje neizrecivosti sigurnosti u gramatičkim pravilima i važnosti razlike između *kazivati* i *govoriti*). (Moyal-Sharrock).

1.2. Transcendentalno čitanje

Transcendentalno čitanje sadržava sljedeće članke: H. O. Mounce: *Wittgenstein and Classical Realism*¹⁶; William H. Brenner: *Wittgenstein's »Kantian*

11 Zbog daljnje usporedbe s izvornim tekstom L. Wittgensteina, potrebno je izdvojiti paragrafe iz *O izvjesnosti* na koje se autori pozivaju bar jednom u tekstu ili bilješkama uz tekst.

12 Ovdje se navode paragrafi koje autori članaka izdvajaju redosljedom pojavljivanja u samim člancima. Ovakvim će redosljedom biti prikazani svi paragrafi koji se spominju u navedenom zborniku. Kako autori ne navode paragrafe redosljedom iz samog spisa, pretpostavlja se da im oni pridaju različitu važnost, te je iz tog razloga takav poredak prikazan i u ovim napomenama. Usp. OI 205, 111, 116, 151, 152, 225, 234, 235, 343, 341, 342, 337, 308, 86, 103, 194, 195, 155, 156, 492, 190, 676, 259, 315, 450, 625, 255, 88, podnožne napomene: OC 28, 39, 44, 96.

13 Usp. OI 25, 26, 27, 29, 204, 140, 141, 142, 92, 286, podnožne napomene: OI 340.

14 Usp. OI 102, 248, 96, 97, 98, 99, 94, 95, 92, 612, 657, 619, 616, 655, 401, 402, 213, 320, 319, 410, 105, 321, 167–70, 210, 211, 142, 144, 341, 343, 152, 56, 82, 628, podnožne napomene: OI 56.

15 Usp. OI 1, 194, 115, 252, 137, 15, 270, 273, 175, 504, 204, 8, 271, 308, 415, 95, 94, 110, 476, 53, 57, 406, 670, 167, 162, 403, 411, 253, 248, 211, 97, 151, 96, 144, 655, 103, 116, 125, 83, 98, 494, 58, 59, 510, 152, 153, 337, 354, 396, 102, 279, 234, 141, 47, 404, 511, 359, 381, 150, 603, 414, 284–5, 395, 431, 464, 553, 347, 463, 467, 501, 36, 548, 174, 100, 440, podnožne napomene: OI 30, 77, 425, 86, 620, 235, 447–8, 318, 233, 173, 7, 509, 600, 604, 672.

16 Usp. OI 26, 1, 341, 559, 166, 475, 505, 617, 595, 449, 167, 152, 248.

*Solution*¹⁷; Anthony Rudd: *Wittgenstein, Global Scepticism and the Primacy of Practice*¹⁸.

Navedeno čitanje započinje pitanjem realizma i anti–realizma kod Wittgensteina. Učestalo je mišljenje da je on razriješio cijeli problem između realista i anti–realista. Prigovor tome nudi Mounce, koji se prvo bavi pitanjem odnosa svijeta i uma iz obiju perspektiva. U članku iznosi jezični problem: transcendiraju li čovjek jezik i temelji ga u svijetu, je li jezik potpuno autonoman ili se, prema nezastupljenom mišljenju, jezik razvija kroz naše međudnose s neovisnim svijetom? Wittgenstein se prema Mounceu u svojim posljednjim spisima, posebice u OI, vraća klasičnomu realizmu. U sljedećem članku W. Brennera, ovaj se stav pobija. Wittgensteinov se kantizam sastoji prvenstveno u pobijanju bilo kakvog realizma. Wittgensteinov kantovski pristup sastoji se u lociranju smisla propozicija analiziranih u samim tim propozicijama, prije nego drugima, za koje se pretpostavlja da su fundamentalnije. No Wittgenstein se odvaja od Kanta u pobijanju ideje da je logika propozicije, njezina istinitost ili lažnost nešto što se može pronaći u nečem unutarnjem, *a priori* strukturi shvaćanja. Za Wittgensteina, logika, transcendentalne značajke jezika i misli neodvojive su od vanjskog normativnog konteksta uporabe. U posljednjem članku transcendentalnoga čitanja, Anthony Rudd definira globalni skepticizam kao sumnju, ne u pojedine empirijske činjenice, nego u cjelokupni ontološki status takvih činjenica. Rudd misli da Wittgenstein u OI iznosi udruženost značenja i uporabe. Njegov je argument da je svaka rasprava oko krajnjega ontološkog statusa koja nije jasno pokazana u praksi prazna i nerazumljiva. Ishod toga odbacivanja sličan je ishodu skeptičkoga: vraća čovjeka njegovim običnim jezičnim praksama, napuštajući pokušaj njihovoga utemeljenja u, pretpostavlja se dubljoj metafizici. Argument je neprijemljen na dva načina:

- Prvo, korištenje je jezika puno fleksibilnije od dogmatično običnog jezika koji filozofi pretpostavljaju, dakle možda postoje konteksti (iako možda ne uobičajeni) koji ono što je u pitanju kod realista, idealista i skeptika manifestiraju u praksi.
- Drugo, treba propitati što je uvjet statusa manifestacije odnosno, ideju primarnosti prakse, koju Rudd stavlja kao centralnu ulogu u OI.

Rudd zaključuje da teza primarnosti prakse ima transcendentalan status čija obrana zahtijeva da je Wittgenstein odan stavu koji Rudd naziva »transcendentalni pragmatizam« — koji je u svome temelju kantovski transcendentalizam.

1.3. Epistemičko čitanje

Epistemičko čitanje obuhvaća članke: Thomas Morawetz, *The Contexts of Knowing*¹⁹; Duncan Pritchard, *Wittgenstein's On Certainty and Contemporary*

17 Usp. OI 402, 505, 204, 501, podnožne napomene: OC 599, 378, 475, 59, 492, 515, 318–21.

18 Usp. OI 208, 209, 243, 74, 519, 613, 519, 61, 204, 110, 402, 99, 37, podnožne napomene: OI 383, 676.

19 Usp. OI 464, 552, 553, 467, 431, 589, 588, 569, 432, 41, 353, 502, 504, 178, 585, 587, 591, 593, 90, 176, 563, 243, 12, 487, 22, 580, 506, 616, 617, 614, 615, 13, 366, 367, 483, 484, 485, 486, 482, 42,

*Anti-scepticism*²⁰; Michael Kober, »*In the Beginning was the Deed*: Wittgenstein on Knowledge and Religion²¹. Prvi je članak ovoga čitanja Thomasa Morawetza koji pokazuje kako Wittgenstein pojašnjava koliko je kriva pretpostavka da netko, čim ima znanje, može sukladno tomu tvrditi »Ja znam«. Morawetz iznosi kako je Wittgenstein smatrao da je Moore pogriješio u pobijanju skepticizma tvrdnjom znanja. Manje varljiv odgovor bio bi: »Ovdje postupam sa sigurnošću koja ne poznaje sumnju.« U idućem članku tog čitanja, Pritchard proučava relevantnost OI u suvremenoj raspravi koja se odnosi na problem radikalnoga skepticizma. Započinje razmatranjem dvaju iskaza u skorašnjoj literaturi: koje je moguće uočiti u Wittgensteinovim napomenama o »hinge« propozicijama u kojima se vidi temelj za prvenstveno epistemološku, anti-skeptičku tezu: zaključni kontekstualizam (M. Williams) i teza nezaslužena jamstva (C. Wright). Obje su teze problematične, i kao interpretacije Wittgensteina i kao anti-skeptičke teze. Prvi je problem što dijele zajedničku pretpostavku o »hinge« propozicijama — a to je da Wittgenstein smatra da one jesu propozicije, što je Pritchardu izrazito sporno. Drugi je problem, što u čitanju *O izvjesnosti* Wittgenstein razvija prvenstveno epistemološku tezu, što je jak dokaz da Wittgenstein smatra kako nema epistemičkog odgovora skepticizmu, već je to, u najbolju ruku, pragmatička teza protiv skepticizma. U posljednjem članku, Michael Kober proučava zagonetnu činjenicu da Wittgenstein od *Bilježnica 1914–1918* do OI uključivo povezuje znanje i sigurnost s religijom i mitologijom. Kober u svome članku objašnjava zašto je to tako i zašto je to važno. Prvo sažima Wittgensteinov pogled na objektivnu sigurnost u terminima fundamentalnih tvorbenih pravila ljudskih epistemičkih praksi, ali također promatra Wittgensteina u *O izvjesnosti* kako opisuje subjektivnu sigurnost — odnosno, pojedinačan stav svake osobe koja zna i čini. Ovo potiče Kobera da preispita utjecaj *The Varieties of Religious Experience* Williama Jamesa na Wittgensteina. Wittgenstein tematizira religiju u terminima ne istinitih ili lažnih vjerovanja, već stava koji osoba prihvaća prema svojem prirodnom i socijalnom okolišu i sebi samoj. Kober postavlja novi pristup između ovoga religioznog stava i ljudskoga običnog epistemičkog stava, koji se sastoji u doživljavanju nekih stvari zdravo za gotovo, a nekih kao nemogućih. Takav stav podsjeća na raspoloženje u kojem se to može izraziti epistemičkim priznanjem: nije točno ni netočno i ne zahtijeva opravdanje.

550, 175, 177, 328, 470, 491, 515, 576, 660, 35, 36, 57, 268, 369, 370, 371, 372, 374, 341, 343, 344, 204, 205, 356, 364, 365, 318, 82, 69, 80, 83, 88, 94, 95, 71, 73, 397, 424, 521, 91, 151, 398, 100, 58, 441, 11, 93, 407, 23, 40, 32, 414, 360, podnožne napomene: OI 98, 309.

20 Usp. OI 341–3, 1, 250, 125, 14, 23, 438, 441, 483–4, 550–1, 564, 574, 576, 243, 116, 253, 10, 464, 350, 111–12, 151, 347–49, 372, 414, 461, 468–9, 576, 166, 163, 337) (podnožne napomene: OI 211, 401–3, 94–5, 190–1, 164–6, 203, 214–15, 257, 428, 463, 58, 587–8, 84, 100, 462, 466, 588, 349, 387, 412, 526, 596, 622, 19.

21 Usp. OI 204, 563, 109, 110, 105, 95, 319, 497, 56, 82, 137, 628, 83, 205–6, 514, 192, 308, 87, 401, 2, 349, 353, 461, 98, 213, 309, 347, 8, 162, 200, 219, 220, 323, 334, 556, 115, 120, 138, 155, 467, 152, 248, 102, 288, 603, 139–42, 191, 26, 77, 27, 34, 44–5, 61–2, 212, 199, 501, 559, 402, 342, 350, 229, 239, 404, 30, 357, 134, 146, 196, 381, 89, 387, 94, 411, 414, 282, 166, 175, 613, 620, 524, 359, 475, 7, 103, 553, 616–19, 174, 179, 245, 447, 459, 279, 167, 262, 368, 378, 669, 612, 108, 336.

1.4. Terapeutsko čitanje

Četvrto i posljednje čitanje, *Therapeutic Reading*, sastoji se od: Edward Minar, *On Wittgenstein's Response to Scepticism: The Opening of On Certainty*²²; Alice Crary, *Wittgenstein and Ethics: A Discussion with Reference to On Certainty*²³; Rupert Read, »*The First Shall be Last and the Last Shall be First...*«: *A New Reading of On Certainty 501*²⁴.

U prvom članku, E. Minar tvrdi da unatoč njihovoj fragmentarnoj prirodi, Wittgensteinove bilješke OI pružaju jak i sistematičan odgovor skeptičkim sumnjama o ljudskom znanju o vanjskom svijetu ako ih se zna pravilno čitati. Krivo ih se čita ako se očekuje pronaći teorijsko izvješće sigurnosti koje će točnim odrazom gramatike naših propitivanja pokazati besmislenost skeptičkoga zahtjeva za globalnom opravdanošću same mogućnosti znanja. Tražeći ovakvu vrstu izvješća, tražila bi se skrivena struktura opravdanosti koja bi se otkrila ondje gdje su temelji i ograničenja znanja te time pokazalo skeptiku da je u krivu. No prema Minaru, prava je svrha OI da se, ukazujući skeptiku na ono što ljudi uistinu čine i govore, pokaže kako je njegova sumnja neprirodna. U svome članku *Wittgenstein and Ethics* A. Crary koristi OI da bi pokazala kako to što Wittgenstein ne iznosi tradicionalan doprinos etici ne znači da se nije bavio tim pitanjima, već da je njegovo izražavanje o njima vrlo neortodoksno. Unutar svojih filozofskih istraživanja o drugim pitanjima (naoko ne-etičkim), Wittgenstein iznosi i mnoge napomene o etičkim temama. Zbog ovoga, te su napomene neodvojive od proučavanja tema u koje su ugrađene. Crary proučava što Wittgenstein govori o značenju u *O izvjesnosti*. Ona smatra da većina rasprava oko wittgensteinovske etike pretpostavlja neprevodive interpretacije značenja, prema kojima su ljudske jezične prakse imune na racionalni kritičizam. Njezin je cilj istaknuti utjecajnu interpretaciju (na primjer, Marie McGinn u svojim radovima) i ukazati na jednu koja očituje etičku perspektivu toliko implicitno kolika je čovjekova uporaba jezika uopće. U posljednjem članku zbornika, R. Read interpretira paragraf 501. Interpretira ga kao jasnu indiciju kontinuiteta Wittgensteinove filozofije. No taj je paragraf također možda naznaka da je *O izvjesnosti* u kontinuitetu s TLP, a ne s FI. Read kaže da Wittgenstein u svojim posljednjim spisima prepoznaje kontinuitet između TLP, FI i OI. Čini to eksperimentiranjem s dvama naoko suprotnima čitanjima navedenog paragrafa sa ciljem da ih oba smjesti u kontekst relativno novog, terapeutskog čitanja Wittgensteinova filozofiranja (Contant, Diamond, Floyd i Goldfarb). Njegov je cilj pokazati kako OI 501, čitan u pravome kontekstu, pokazuje kako na kraju Wittgenstein nastoji odlučno filozofirati, kako je manje ili više činio cijelo vrijeme — i to vrlo uspješno.

22 Usp. OI 471, 401, 402, 400, 319, 320, 194, 116, 655, 342, 341, 1–65, 151, 308, 150, 247, 248, 211, 137, 253, 210, 559, 318, 348, 519, 347, 350, 467, 139, 344, 370, 166, 357–9, 198, 199, 200, 203, 205, 215, podnožne napomene: OI 349, 628.

23 Usp. OI 61, 6, 2, 4, 66, 74, 468, 151–3, 341–3, 609, 106, 108, 92, 262, 612, 669, 347, 10, podnožne napomene: OI 138, 348–51, 79, 71–3, 80–1, 155, 420, 474, 494, 624, 628, 630, 645, 659, 674.

24 Usp. OI 501, 455, 494, 498–500, 617–18, 495–6, 559, podnožne napomene: OI 248.

1.5. Dodatak: Prikaz podjele temeljnih propozicija H. J. Glocka iz njegova djela *A Wittgenstein Dictionary*

Osim prikaza iz navedenog zbornika, za daljnje čitanje ovog članka bit će važna i podjela Wittgensteinovih temeljnih propozicija H. J. Glocka iz njegovog djela *A Wittgenstein Dictionary*.²⁵ Glock u svom rječniku navodi kako se uz temeljne propozicije koje navode Moore i Wittgenstein razlikuju četiri tipa:

I. Neosobne

- 1) Trans–historijske: vrijede za svaku zdravu osobu. Npr. »Mačke ne rastu na drveću.«
- 2) Promjenjive s vremenom: otkrivene, potkrijepljene dokazima, kada se jednom utvrde postaju središnje u odnosu na druge. »Postoji mozak u ljudskoj lubanji«, »Voda vrije na 100°C«.

II. Osobne

- 3) Generalno primjenjive propozicije kojih je svaka osoba svjesna za sebe. »Imam dvije ruke«.
- 4) Osobno–specifične propozicije koje su dio moje subjektivne slike o svijetu. »Proveo sam većinu života u Njemačkoj.«

Wittgenstein u odnosu na prije navedenu podjelu na neosobne i osobne propozicije tvrdi sljedeće:

a) Temeljne propozicije ne vrijede samo za individualne osobe, nego za sve.

b) U određenim okolnostima mogu biti u krivu o tim propozicijama, ali to bi prije značilo da sam *poremećen*, nego da sam u krivu. Kada bi se to događalo većini, jezične igre uopće ne bi bile moguće. Zabluda ima razlog — može se uvrstiti u ispravno znanje onoga koji se vara.

2. Prikaz vlastitoga istraživanja i kritički osvrt na autore okvirnoga, transcendentnog, epistemičkog i terapijskog čitanja navedene u prvome dijelu članka

2.1 Tri skupine u koje se može podijeliti pojam sigurnosti u OI

Analizu spisa OI proveli su autori članka kako je najavljeno i u uvodu. Analiza je izvedena popisivanjem, i traženjem primjera primjene te metafora glavnih pojmova (sigurnost, izvjesnost, sumnja i dvojba) u samom djelu, pokazalo se kako se sigurnost za Wittgensteina u *O izvjesnosti* (njem. *Gewißheit, Sicherheit*) može podijeliti u tri glavne skupine. To su:

25 H.-J. Glock, *A Wittgenstein dictionary*, Oxford, 1996, str. 76.–81.

- A — praksa, praktična primjena sigurnosti. (npr. OC 196: »Sigurna je evidencija ona koju prihvaćamo kao nužno sigurnu, prema kojoj sa sigurnošću i bez sumnje djelujemo.«)²⁶
- B — sigurnost ovisi o određenim okolnostima (npr. OC 39: »Tako se računa, u takvim okolnostima račun se smatra bezuvjetno pouzdanim, sigurno točnim.«)²⁷
- C — sigurnost je sustav od više različitih pojedinačnih vjerovanja koja mogu biti više ili manje sigurna, no to ne utječe na sigurnost samoga sustava. (npr. OC 243: »'Ja znam...' kaže se kad smo spremni navesti nužne razloge. 'Ja znam' odnosi se na mogućnost pokazivanja istine. Zna li netko nešto, može se pokazati ako se pretpostavi da je on uvjeren u to. No ako je ono što on vjeruje takvo da razlozi koje on može navesti nisu sigurniji od njegove tvrdnje, onda on ne može reći da zna to što vjeruje.«)²⁸

U C skupini nalaze se vjerovanja *utemeljena u sustav*. Iako mogu postojati dovoljno čvrsti razlozi za vjerovanje da je nešto slučaj (pod normalnim okolnostima, skupina B), one se na kraju svode na vjerovanje za koje ne možemo dati dostatan dokaz osim njega samoga.

Uz ove tri skupine i njihove reprezentativne paragrafe, postoje i paragrafi koji iako pripadaju pojedinoj skupini, povezuju tu skupinu s drugom, te prikazuju kako ljudsko djelovanje ili čin (skupina A), podrazumijevaju određenu sigurnost (skupina C) u određenim okolnostima (skupina B).

Općenito, sve su tri skupine vjerovanja kružno povezane. A skupina govori kako se sigurnost može praktično primijeniti na svoja djelovanja, B skupina označava naše »normalne okolnosti« prema kojima djelujemo točno tako kako djelujemo, a C skupina pokazuje kako je sigurnost umrežen sustav. Iako postoje neka vjerovanja koja ne možemo narušiti, postoje i mnoga koja možemo, a da ne poljuljamo čvrstoću samoga sustava. I na kraju, djelujemo prema sigurnosti C skupine jer cijelo tkanje vjerovanja utječe na sve naše postupke. A kako uopće možemo promišljati neku sigurnost, nego upravo isprobavanjem i djelovanjem u svijetu, koje postaje dio tkanja i tada postaje naše »utemeljeno vjerovanje.«

Sva spominjanja pojma sigurnosti u OI (A+B+C) podijeljena su u tri skupine a važnost te podjele vidljiva je makar utoliko što nije konzistentna s mjestima koja se navode u člancima četiriju čitanja. Ta podjela utemeljena je isključivo na čitanju i razvrstavanju Wittgensteinove primjene tog pojma, a svaka nekonzistentnost s čitanjima iz RWOC zbornika pokazuje isključivost autora u zborniku.

Ovo je možda nekonvencionalan pristup sigurnosti kod Wittgensteina, jer on ne pruža odgovor u »temeljnem vjerovanju«, već u neutemeljenome vjerovanju. Sva naša vjerovanja leže na neutemeljenom vjerovanju i uvijek je moguće doći do točke u kojoj obrazloženje argumenta za neko vjerovanje više nije jače od samo-

26 Usp. A skupina: 7, 47, 56, 114, 174, 176, 196, 257, 284, 331, 340, 360, 431, 444, 463, 549, 557, 654.

27 Usp.. B skupina: 30, 39, 155, 176, 197, 250, 357, 358, 413, 423, 430, 434, 563, 638.

28 Usp. C skupina: 115, 134, 145, 183, 185, 203, 240, 243, 250, 264, 275, 279, 281, 298, 381, 415, 425, 429, 446, 457, 490, 511, 517, 528, 555, 579, 599, 613, 617, 651.

ga argumenta. (npr. Mooreov dokaz da vidi svoje ruke nije jači od svih drugih takvih dokaza koje može pružiti, no ako je dovoljno jak, može pružiti još nebrojeno drugih, kako i sam navodi u svom tekstu *Proof of an External World*.) Intuitivno je dvojbeno jesu li ovi razlozi dovoljno dobar dokaz izvanjskoga svijeta. Ali zašto? Wittgenstein svojim djelom OI cilja na upravo taj odgovor. To je nešto što nije moguće znati jer se izvan toga ne može ići. Taj i takav sud za koji se ne može dati dokaz jači od njega samoga pretpostavlja sve ostale. Znanje je najviše u njegovoj hijerarhiji vjerovanja (subjektivna sigurnost, objektivna sigurnost, znanje, vidi 1.2.), no ono ne može biti znanje o tome da imam dvije ruke jer svako drugo znanje počiva na tome. A kada bi to bilo znanje, svako bi znanje počivalo na znanju. Problem je ovoga upravo u tome što je znanje najčvršće što se može ponuditi, te kad bi svako znanje počivalo na drugome znanju, došlo bi se upravo do Mooreovih truizama u koje se ne može sumnjati, ali ne može niti reći da ih se zna, kao što znamo primjerice tko je predsjednik Sjedinjenih Američkih Država ili tko je napisao *Anu Karenjinu*, jer je to ono što u laičkom govoru nazivamo znanjem.

Pogledajmo OI 66: »Tvrđnje koje se tiču zbilje donosim u različitim stupnjevima sigurnosti. Kako se pokazuje stupanj sigurnosti? Koje posljedice on ima? Može se raditi o npr. sigurnosti pamćenja ili zamjećivanja. Ja mogu biti siguran u svoju stvar ali i znati koja bi me provjera mogla uvjeriti u neku zabludu. Mogu primjerice biti siguran u datum neke bitke, no ako bih u nekome prizatom povijesnom djelu našao neki drugi datum, promijenio bih svoje mišljenje, ali se zbog toga ne bih varao u svim svojim sudovima.« Stoga, uporaba riječi »znati« za truizme na kojima počiva sve ostalo vodi do regresa u beskonačnost. Smatram kako je ovo ciklično djelovanje sigurnosti upravo najjači dokaz protiv tog regresa. Najočitija poveznica ove tri skupine nalazi se u OI 253:

»U temelju svakog obrazloženog vjerovanja leži neobrazloženo vjerovanje.«

2.2. Problematika tumačenja primjera

Podjela prikazana u 2.1, na skupine A, B i C, ukazuje na važnost ljudskoga djelovanja te na utemeljenost znanja–kako. Sigurnost koju osoba mora imati da bi djelovala na određen način nije samo njezina subjektivna sigurnost (njem. *Gewißheit*), koja u određenim kontekstima i može biti narušena a da se ne uruši sigurnost cijeloga sustava, već ukazuje na egzistenciju određene objektivne sigurnosti (njem. *Sicherheit*), sigurnosti koja mora biti usađena u sva naša djelovanja i za koju se više ne može ponuditi jače opravdanje od nje same (koja se i dalje ne može zvati znanjem). To je sigurnost u koju nije moguće sumnjati jer sumnja za takvu vrstu sigurnosti leži izvan jezične igre. Sumnjati u takvo što čini naš svijet neupotrebljivim. Takvo je vjerovanje ono što se naziva temeljnim vjerovanjem, to je vjerovanje na kojem stoje sva ostala naša vjerovanja. Bitna je oznaka Wittgensteinove filozofije upravo pokazivanje primjene, odnosno oprimjerivanje propozicija na čiju se važnost želi ukazati, stoga je vrlo bitno razlikovati i ispravno tumačiti metafore i primjere koje rabi. Ono što se autorima članka čini problematičnim u prikazanim čitanjima *O izvjesnosti* svodenje je mnogih metafora pod isti nazivnik, stoga primjećujemo kako se u tumačenju »hinge« propozicija,

Mooreovih truizama, često poistovjećuju »temeljna vjerovanja«, »vjerovanja pozadinske slike svijeta«, a često i »osi vrtnje« ili »šarke na vratima« oko kojih se okreću naše sumnje. Smatramo kako Wittgenstein, koji često ponavlja iste metafore ne bi li jasnije dočarao što time želi reći, uporabom drugih metafora želi ukazati na drugu vrstu propozicija koje se kriju iza nje, stoga se čini da postoji možda naoko nejasna, ali ipak oštra distinkcija između svih ovih metafora. Dakle, odbacujemo vjerovanje da on uporabom različitih primjera želi ukazati na istu stvar na drugi način jer su ti primjeri u svojoj biti vrlo različiti što je bjelodano svakomu tko ih rabi, te se čini da je tako bilo i za Wittgensteina koji je neke od termina i stručno poznao (naime, kao stručnjak u inženjerstvu zasigurno je jasno razlikovao primjerice šarke od osi vrtnje). S obzirom na podjelu njegovih napomena, postoje dva pravca:

u klasičnoj i većinskoj podjeli napomena u OI postoje dvije vrste. To su:

- a) empirijske, iskustvene i
- b) gramatičke (»hinge«) napomene.

U znatno manjem broju, zastupljeno je mišljenje da postoje tri vrste napomena:

- a) empirijske;
- b) gramatičke (»hinge«) i
- c) »axis« ili osovinske napomene (J. Schulte).

Gledanjem primjera koje Wittgenstein navodi za jedne, te kasnije za druge, ovo se nezastupljeno mišljenje čini opravdanim i ispravnim. Treba uočiti razliku između sljedećih paragrafa iz OC:

341: »Tj. pitanja koja mi postavljamo i naša sumnja počivaju na tome da su određene rečenice izuzete od sumnje, tako reći poput nosača na kojima se one kreću.

343: Međutim, to nije tako da ne možemo upravo sve istraživati i da se stoga nužno moramo zadovoljiti pretpostavkom. Ako ja želim da se vrata okreću, njihovi nosači moraju čvrsto stajati.« Ova dva paragrafa pripadaju nosačima, odnosno *hinge* napomenama, dok 152.: »Rečenice koje su za mene neupitne ne učim izričito. Njih mogu naknadno otkriti poput rotacijske osi nekoga tijela koje se okreće. Ova osovina nije nepomična u smislu da je smatramo nepomičnom, nego kretanje oko nje određuje ju kao onu koja se ne kreće.« S druge strane pripada *axis* ili osovinskim napomenama.

Razlika između navedenih usporedbi je u tome što nosači (šarke) drže vrata, zbog njih se vrata okreću. Nosači su uvjet mogućnosti okretanja vrata, oni su pričvršćeni za dovrtak. Rotacijska os nije uzrok okretanja tijela, ona mu je pripisana. Rotacijska se os ne okreće jer se ono oko nje okreće, ali sama po sebi ne nosi ništa, ona je imaginarna. Postojanje tijela koje se okreće uzrokuje postojanje rotacijske osi. (Nešto slično ovomu opisu rotacijske osi može se pronaći u članku H. O. Mouncea u navedenom zborniku, no on ne pruža jasnu razliku između ovih i prvih napomena.) Ovdje se još jednom uočava razlika od nosača koji uvijek drže vrata i omogućavaju im eventualno okretanje. Iz ovoga je jasno da ove metafore opisuju dvije suviše različite stvari, stoga se one ne mogu odnositi na potpuno isti tip propozicija.

Ako se ova dva primjera primjene na odnos sumnje i vjerovanja nosača odnosno vjerovanja koje je os rotacije u odnosu na sumnju koja je tijelo koje se okreće. Vjerovanje koje drži nosače omogućava sumnju, no to je vjerovanje realno i čvrsto. To je ono što Wittgenstein naziva temeljnim vjerovanjem (više o razlici između ovih vjerovanja kasnije u članku). Naime na tim se vjerovanjima temelji sva naša sumnja, sve što znamo srušilo bi se kada bi se izmaknulo tlo na kojem sve ostalo stoji (npr. da imam dvije ruke u Mooreovom primjeru). S druge strane, imamo vjerovanja koja su određena našim sumnjama, vjerovanja koja sama po sebi uopće ne propitujemo dok ne vidimo da se u njih sumnja. To su vjerovanja koja se oprimjeruju pozadinskom slikom svijeta koja omogućava razlikovanje vjerovanja među sobom i uočavanje samih vjerovanja pomoću propitivanja istih. Pozadina sama po sebi nije realna stvar, nego je stvar u odnosu na neku drugu (slično kao i os rotacije).

Razlika između vjerovanja osovine i nosača na vratima vrlo je malo zastupljena, ali unatoč tomu već je uočena i njome se (opovrgavanjem ili potvrđivanjem) već u nekoj mjeri bave stručnjaci za OI. S druge strane, niti u jednome poznatom izvoru ne pronalazi se odnos te razlike s razlikom metafora o temeljnim vjerovanjima i vjerovanjima pozadinske slike svijeta niti samo oštro razlikovanje ovih metafora uz priloženo objašnjenje, odnosno uporaba tih pojmova u manje ili više istom smislu te mislimo da je potrebno eksplicitno izraziti razliku između njih. U odnosu na sigurnost, sigurnosti temelja one su koje ne poznaju sumnju, sigurnosti prema kojima djelujemo (skupina A), dok su sigurnosti pozadinske slike one koje su utkane u našu mrežu djelovanja (skupina C). Okolnosti iz skupine B samo su oruđe, odnosno preduvjet za ostvarenje jednih, zatim i drugih sigurnosti.

Zaključak: Što je sigurnost za Wittgensteina u OI?

Što je, dakle, sigurnost za Wittgensteina u OI? Kratkim prikazom svih čitanja iz RWOC-a u prvome dijelu članka prikazano je što su dotični autori smatrali najvažnijim iz Wittgensteinova djela OI. U drugome dijelu članka prikazano je ono što autori članka smatraju nedovoljno ili nimalo obrađenim temama u tom zborniku. Taj nedostatak, koji se sastoji uglavnom od samovoljnog isticanja samo nekih a ne svih srodnih paragrafa lišava njihove analize konteksta i smisla. Kako bi se bolje prikazao kontekst i smisao samoga djela, analiziran je centralni pojam sigurnosti na sljedeće načine: ponavljanje, prijevod s njemačkog na druge jezike, uporaba u primjerima, definiranje pojma i njegovo grupiranje u tri različite skupine. Rezultati tog istraživanja ukratko su prikazani u drugome dijelu članka.

Temeljem rezultata toga istraživanja, sigurnost je ton kojim se utvrđuje činjenično stanje, ali ne i njegova opravdanost (OI 30). Wittgenstein se definiranjem sigurnosti u OI želi spustiti na razinu uporabnoga jezika. Želi iskorijeniti filozofske pomutnje i utvrditi što je sigurnost prema onome kako čovjek djeluje, što je sigurnost u svakodnevnome životu. »Tako se računa. A računanje je ovo. Ono npr. što učimo u školi. Zaboravi onu transcendentnu sigurnost koja je povezana s tvojim pojmom duha.« (OI 47). Ovaj je dio ponajviše uočljiv u tumačenju B

skupine sigurnosti, odnosno u tumačenju koje povezuje ljudsko djelovanje s osjećajem sigurnosti u cirkularnom odnosu.

No, unatoč ovomu promatranju uporabe i općenitoga poimanja sigurnosti, Wittgenstein pokušava prijeći samu granicu sumnje i filozofije. Sigurnost je u jednu ruku način uvjeravanja (iracionalnost) i ton kojim se nešto izriče, a u drugu način djelovanja a da se uopće ne promišlja o tome (pozadinska slika). Sve su sumnje i dvojbe unutar čovjekove jezične igre. Izvan toga ne može se ići. Ne može se niti zamisliti niti dvojiti o bilo čemu izvan te igre. Takva sumnja ne može biti moguća. Ovo je tumačenje manje–više transparentno u svim tumačenjima Wittgensteina, no jedina i najveća je razlika u tumačenju primjera koje Wittgenstein daje za to i koliko su ti primjeri međusobno slični. Ono što je manje zastupljeno u RWOC zborniku u vezi tumačenja tih propozicija prikazano je u drugome dijelu članka. Dakle, navedeno istraživanje pokazalo je kako je sigurnost za Wittgensteina:

- a) podijeljena je u tri skupine koje su međusobno kružno povezane (vidi ovdje skupine A, B i C);
- b) ona je ton kojim se nešto izriče;
- c) ona je sustav vjerovanja;
- d) ima različite vrste;
- e) ovisi o okolnostima;
- f) slabija je od znanja;
- g) uvijek je unutar jezične igre (kao i sumnja);
- h) i uvjet je mogućnosti znanja, ali ne i obrnuto.²⁹

Uza sve ovo, sigurnost je i središnji pojam OI. Ostali pojmovi poput pouzdanosti, vjerovanja i znanja rabe se kako bi se jasnije pokazalo što sigurnost jest — a što nije. U smislu daljnjeg istraživanja ove teme treba zapaziti da uvijek prije nego što se pita bilo što dalje, treba jasno definirati glavni pojam i ono što označava. Zatim se to djelo može stavljati u razne kontekste, no bez ispravnoga i sistematičnoga tumačenja teme samoga djela teško je govoriti o srodnim pojmovima ili stavljanju cijelog djela u ovaj ili onaj epistemološki, pa čak i filozofski kontekst.

Ako je početno pitanje glasilo — U što smo sigurni? Ili — Kako čitati djelo *O Izvjesnosti* Ludwiga Wittgensteina napose nakon zbornika »Readings of Wittgenstein's *On Certainty*« D. Moyal–Sharrock i W. H. Brennera? — odgovor bi glasio, podjednako teško i mučno kao i prije istoga zbornika, koji svojim stajalištima nije niša manje konfuzan nego što je i samo izvorno djelo (iako ne odaje taj dojam). S druge strane, ono što je možda potrebno iscrpna je egzegeza ne samo toga Wittgensteinova djela, nego i mjesta iz njegovih drugih djela u kojima se dotiče

29 Paragrafi relevantni za ovo istraživanje (sadrže primjenu ili objašnjenje pojma sigurnosti) — OI: 7, 30, 39, 47, 56, 67, 77, 114, 115, 134, 145, 155, 157, 174, 176, 183, 184, 185, 196, 197, 203, 240, 243, 245, 250, 257, 264, 269, 275, 281, 284, 286, 298, 331, 338, 340, 357, 358, 360, 381, 387, 404, 413, 415, 423, 425, 429, 430, 431, 434, 444, 446, 447, 456, 457, 461, 463, 481, 490, 491, 497, 511, 517, 524, 526, 527, 528, 549, 553, 555, 557, 563, 579, 591, 592, 599, 606, 613, 617, 638, 648, 651, 654, 622.

teme sigurnosti, sumnje, znanja i epistemologije uopće, nalik na egzegeze »Filozofskih istraživanja« koje su dali G. Baker i P. M. S. Hacker. Ovo je potrebno kako bi se ispravno krenulo putem preglednoga prikaza sigurnosti kod Wittgensteina i učinilo ga relevantnim sugovornikom u suvremenoj epistemologiji, te je u tom smislu ovaj zbornik djelomično korak na putu prema cilju, čemu ovaj članak nastoji kritički pripomoći.

How to Read L. Wittgenstein's Work On Certainty?

A Critical Review of the Collected Essays Titled »Readings of Wittgenstein's On Certainty«, by D. Moyal–Sharrock and W. H. Brenner Based on an Analysis of the Original Text

Josipa Điri, Kristijan Krkač***

Summary

The only collection published heretofore on Wittgenstein's On Certainty can be divided under four headings (The Framework, Epistemic, Transcendental and Therapeutic readings). These four readings are presented in the first section of this article. The second section puts forth the results of research exhibiting material not presented, or only very scantily treated in the cited four readings, and which is relevant for an understanding of the entire work, moreover, which may possibly be the major theme of Wittgenstein's work. The said research is based on the enumeration of the frequency with which concepts appear, the frequency of translation from German into other languages, the frequency with which key concepts are used in examples; furthermore, it is based on defining of the concept and placing of the same into three different groups based on Wittgenstein's text itself and supported by all relevant clauses in which there appears what has been demonstrated to be the most frequently used and major concept, namely, that of certainty.

Key words: Wittgenstein, certainty, On Certainty, readings, propositions, epistemology, Moyal–Sharrock, Brenner

* Josipa Điri, student of philosophy, The Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia, E-mail: josipadiri@yahoo.com.

** A/Prof. Kristijan Krkač, PhD, The Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: kristian.krkač@gmail.com